

ЗА ДИМИТЪР ШАЛАПАТОВ - МОЯ УЧИТЕЛ В ТРАКИЙСКОТО ДЕЛО, С ПРЕКЛОНЕНИЕ

Д-р Елена Алекова

На 22 декември 2023 г. завърши земния си път големият родолюбец, културен деятел, знаменит тракиец, потомък на бежанци от Беломорска Тракия и незаменим приятел Димитър Шалапатов, роден на 11 ноември 1954-а в село Малки Воден.

Целия си живот той посвети на Родината - тази, която оста на извън пределите на България и бе родина на неговите предци, Беломорска Тракия, и тази, в пределите на България, която за него не бе фикция, географско понятие, абстракция, а бе „от плът и кръв“, имаше конкретни измерения и имаше духовна столица - Хасково.

Бе обходил - не виртуално, а стъпка по стъпка - тази своя пределна и безпределна Родина на дълж и шир. Познаваше всеки неин друм, всяко храстче, камъче, всяко нейно селище и всяка църква. Остави ни удивителната си книга „Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия“ (2011). В нея прокара мост от миналото към бъдното, за да не прекъсне паметта за онова, което е било и в което е зачатъкът на бъдещето. Проследи историята на 238 български селища, много от които днес са изчезнали, а останалите - обезбългарени. Спомена имената на десетки известни съвременни тракийци, но и на още 77 обикновени хора, чийто единствен, но доблестен подвиг е, че са съхранили историческата истина, почерпана дали от малко известни летописни извори, дали от разказите на дядо и баба, правейки я достойние на нас, а чрез книгата му - и на бъдещите поколения. Публикува стотици снимки на църкви, селища, паметни места и хора, тези снимки, освен чисто визуална представа, носят памет за онова, което се е случило в близки и далечни времена. Тези снимки бяха в основата

на изложбата „Българските храмове и Беломорска Тракия 100 години след Ньойския диктат“, която той подреди през 2018 година, отначало в хасковската галерия „Форум“, а после и на много други места, включително и във фойето на Народното събрание.

На 23 февруари 2001 към Регионалния съвет на тракийските дружества в Хасково бе създаден филиал на Тракийския научен институт, който започна да издава сборник „Тракия“. *„Неговата цел е да изследва и популяризира борбите за национално освобождение, материалната и духовна култура на Тракия и на тракийските българи, да възражда българщината и да поддържа непосредствени живи контакти с родните огнища - четем в началната страница на том I думите на редколегията, а всъщност Димитър-Шалапатовите мечти, възплътени в думи (и в дела). - Сборникът има за задача също така да показва и отстоява историческата истина за правата на насилствено прогонените от родните им огнища българи от Западна и Източна Тракия и Мала Азия“.* През годините от 2001 до 2023-а той бе неизменен отговорен редактор на сборника. Малко е да се каже, че бе отговорен редактор, че бе инициатор, съставител, участник. Бе неговият „двигател“, неговото „сърце“. Той го одухотворяваше. Затова сборник „Тракия“ е не просто сбор от текстове за Тракия. В сборник „Тракия“ е жив, бодърства и ще будува духът на Тракия. През 2015 година създаде Сдружение за култура „Хасково 2015“ и чрез него разви мощна културна дейност в рамките на града, към който приобщи писатели от всички български краища.

С Димитър Шалапатов ни свързваше дългогодишно сърдечно творческо приятелство. Още в края на 90-те години на миналия век, когато и се запознахме, слушах за него и неговата дейност в Хасково похвални неща. Случваше се заедно да пътуваме по Беломорска и Одринска Тракия, засичахме се по тракийски конгреси и събори. Често пъти, като отговорен и главен редактор на вестник „Тракия“, публикувах негови репортажи, пътеписи, родолюбиви статии. Но се открихме истински един

за друг като съмишленици и носители, както се казва, „на една кръвна група“ на 6 юни 2006 година, когато в Хасково представихме книгата на Коста Андреев „Круша дивачка“ (2005). Той беше общински съветник и председател на тракийското дружество „Георги Сапунаров“ в Хасково и бе организиран премиерата, аз бях основният докладчик. Дружбата и творческото ни сътрудничество укрепна през годините. И ето, на премиерата на книгата му „Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия“, която се проведе на 19 март 2012 в пленарната зала на Научно-техническите съюзи в Хасково, се оказах един от представящите я. И категоричният ми извод за него: *„Димитър Шалапатов е силен тъкмо с това, че гради своите размисли единствено върху фактите и видяното със собствените очи, върху чутото със собствените уши, върху уловеното със собствения фотографски обектив и отсятото със собственото сърце (защото какво в човека, ако не сърцето, е прецизното сито, с което той отсява лъжите, за да остане в него само с истината!). Така родината от неотменна, непосредствена даденост и темел за човека се превръща в спомен, в източник на безпределна носталгия, предавана от памет в памет, от кръв в кръв“.*

В някакъв смисъл напълно възпълвахме поговорката „Гъркулнало се гърнето и си намерило похлупака“, защото оттогава нататък съвместните ни прояви чет нямат. Ту ще ме покани за нещо, свързано с Националния конкурс за дебютна литература „Южна пролет“, ту - за да представя поредното издание на сборник „Тракия“ или любим хасковски писател, ту - за да повървим по стъпките на тракийските бежанци или по маршрута от Хасково до Арда и обратно на онези хасковци, които през 1900 година заедно с Александър Паскалев, го минават... И какво ли не... Знаеше, че и без специално да ме предупреждава, ще напиша я статия, я пътепис, я по-обстоен репортаж... Но ако се случваше да ме предупреди, тогава получаваше много повече от очакваното. Така например се случи, когато поиска като член на журито на „Южна пролет“ 2016 да напиша отзив за всички лирически книги - появи се едва ли не цяла студия

„Всички те заслужават подкрепа“... Или когато сподели, че би искал продължение на Александър-Паскалевия пътепис, само че в наше време - и получи дълго-дълго писание „От Хасково до Арда. Сто години по-късно“...

Чувахме се почти всяка седмица. Обсъждахме едно-друго, взаимно се съветвахме. Нито един мой тракийски пътепис не излизаше без неговото око да го види за последно. А когато разбра, че най-после съм наясно с историята на някогашното българско селище Караагач край Одрин, въздъхна с облекчение: „Щом това научи, вече съм спокоен, че си готова да поемеш щафетата по-нататък“. Той беше един от моите учители в тракийското дело.

Плод на взаимните ни усилия, чувства на уважение и възхищение е сборникът „Моите срещи с Хасково“ (2023), в който събрах свои рецензии, отзиви, статии за книги, портрети, спомени за писатели, родени или свързани по някакъв начин с Хасково. В тази книга вложих много любов. Той също. Приемаше я някак като своя. И за първи път не поиска някой друг да говори за нея на премиерата в Хасково, която се състоя в Регионална библиотека „Христо Смирненски“ на 31 октомври 2023, в навечерието на Деня на будителите. Датата не беше избрана случайно.

Месец след това печалните събития се развиха с главоломна бързина. Затова може би е така трудно да приемем, че него го няма. А може би - защото толкова много ни остави, че няма как да го няма. Той е с нас и сега. И ще бъде. С думите си. И с делата си.

В негова памет предлагам пътеписа „До свети български места и обратно“, който написах за едно от последните ни пътувания по тракийските маршрути, инициатирано изцяло от Димитър Шалапатов. Когато му изпратих пътеписа, зачаках, както винаги, неговите забележки. След като не ги получих, го попитах: „Какво става? Хареса ли ти пътеписът? Какви са забележките?“. А той: „Всичко е както трябва. Нямам забележки. Ти вече знаеш нещата и съм спокоен...“

Това беше последният ни разговор.

ДО СВЕТИ БЪЛГАРСКИ МЕСТА И ОБРАТНО

В памет на Димитър Шалапатов

Още докато внимателно обмисляше тематиката за том XI на сборник „Тракия“, съставителят му Димитър Шалапатов вече и планираше къде, освен в Хасково, ще организира неговото представяне. Доколкото през 2023-а се навършват 110 години от разорението на тракийските българи и две от паметните места във връзка с него са Ивайловград и Илиева нива, съставителят реши, че един от акцентите на сборника ще бъде Ивайловградският край. Така че сборникът, освен в памет на Яков Змейкович, Трайко Божков, Димитър Ангелов и Керана Беделева, се издаде и в памет на двама видни културни и просветни дейци, родени в този край: *„Петър Василев, поет - тракийски българин от с. Хухла, Ивайловградско“* (на поезията му е посветена статията „Пиян от дъждовната музика“ на моя милост), и *„Димитър Стамболов - тракийски българин от с. Драбишна, Ивайловградско“* (на живота и дейността му е посветена статията „Димитър Стамболов - живот, отдаден на Тракия“ на доц. д-р Георги Граматиков). Обнародвано в сборника е и пространното изследване „Хухла - старо българско село в Източните Родопи“ на Василка Ташкова за едно от най-известните ивайловградски села, родно място на поетите Петър Василев и Ивайло Балабанов и белетриста и журналист Иван Бунков. Какво по-смислено време за представяне на сборник „Тракия“ от времето, когато се отбелязва Националният младежки тракийски събор „Илиева нива“ - Ден на тракийското дете! Тази година той бе на 2-3 юни. Същевременно през 2021-а проф. Светлозар Елдъров бе навършил 65 години и доколкото е дългогодишен сътрудник на сборник „Тракия“, Димитър Шалапатов реши да го „награди“ с пътуване до Одрин, знаейки, че той не е посещавал този скъп за българите град.

Срещата, посветена на сборник „Тракия“, в Ивайловград бе насрочена за 2 юни вечерта в Народно читалище „Пробуда

- 1914 г.“. Замислена с участието на съставителя Димитър Шалапатов и авторите Стоян Райчевски, проф. Светлозар Елдъров, доц. Георги Граматиков и моя милост, както и на д-р Ваня Стоянова, секретар на Тракийския научен институт, срещата се осъществи в намален състав, доколкото двама от участниците, увлечени на Централна автогара в София във вълнуващ разговор, изпуснаха своя автобус, а в нашия нямаше места. Станалото - станало. Това пък ни амбицира да се постареем вечерта пред немалобройната аудитория, изпълнила залата.

2 юни 2023, 18 ч., Ивайловград

Водещият Димитър Шалапатов откри срещата и подчерта тематичните акценти в сборник „Тракия“, като се спря обстойно на материалите, посветени на тукашния край. После дойде и моят ред. На подобни вечери не оставям нещата на случайността. Не мога да импровизирам и винаги се подготвям специално. Така, впрочем, станах и литературен критик. Докато четях словото, се вслушвах в аудиторията, за да прекъсна и при най-малкия индикатор, че съм прекалила. За мое най-голямо изумление всички слушаха внимателно и бе толкова тихо, че муха да бръмне, щеше да се чуе. И така - до края. Такъв ищак у хората да чуят нещо ново, нещо различно рядко се среща.

„Щафетата поде“ проф. Светлозар Елдъров. Предвид 65-годишнината му в сборник „Тракия“ имаше четири материала, свързани с него - разширен репортаж за юбилейното му честване в зала „Тържествена“ на Централния военен клуб в София, статия на проф. Димитър Минчев за него, интервю на Райна Константинова с юбиляря относно родовите му корени и негова статия за отношението на хърватите към Балканската война (1912-1913), по-специално - към съдбата на българите в Одринска Тракия. Присъстващите попиваха всяка негова дума и видимо се оживиха, когато спомена заслугите на Димитър Шалапатов за издаването на сборник „Тракия“ и за развитието на тракийското дело в регионален и национален мащаб. Доц. Георги Граматиков съприобщи аудиторията към живота и де-

лото на Димитър Стамболов.

Въпреки че срещата се проточи, никой не шумуркаше, никой не се разсея. Никой не си и тръгна преждевременно, на против - в залата непрекъснато идваха нови хора. През цялото време слушаха внимателно, съпричастно. Последва оживен разговор, след който Диана Овчарова, кмет на Ивайловград, благодари на гостите и всеки от нас получи специален книжовен подарък с бутилка ивайловградско вино към него.

3 юни 2023, 7 ч., Ивайловград

На сутринта с проф. Светлозар Елдъров се срещнахме в двора, според както се бяхме договорили вечерта. Искахме да се поразходим из града. Много пъти съм била тук - главно като участник в традиционния възпоменателен поход „По стъпките на тракийските мъченици от 1913-а“, организиран от проф. Атанас Щерев и семейната му фондация „Д-р Димитър Щерев“ всяка година. Маршрутът от Ивайловград до Маджарово е един от акцентите на похода. Но поради липсата на време не ми се бе случвало да разгледам града.

Първото, което ни се наби на очи, бе барелефът на Капитан Петко войвода на ъглова сграда. После минахме край паметника на цар Ивайло на площада. Негов автор е Величко Минеков. А иззад паметника надничаше отдалече изписаната къща на Трифон Мутафчиев. Видяхме и скулптурната композиция „Родина“ на Величко Минеков. Издигната е през 1972-1973 г. и включва скулптурите на жена (Родината), „Ивайловград - твърдина на българщината“ и „Завет към поколенията“. Вдясно имаше паметна плоча с надпис: „*В памет на загиналите за освобождението на Ивайловград, 25.10.1912 г.*“.

Последва поредица от паметни плочи върху стените на различни сгради. На първата - надпис: „*Членове на ЦК на БКП и видни партийни дейци, интернирани в Ивайловград през периода - 1924-1944*“, и след тези думи - имената на интернираните заедно с датите на раждането и смъртта им. Другата бе „*В памет на ген. Ал. Танев и подполк. Петров, освободите-*

ли на Ивайловградския край от турско робство 1912 год.“. От третата разбрах, че „На 1.X.1912 г. четата на войводата Апостол Дограмаджиев води сражение за освобождението на Ивайловград от турско робство“. Стигаме и до къщата на Стамбол Димитров. И там на стената - паметна плоча: „Тук живя Стамбол Димитров, роден 1829 г. в с. Драбишна, починал 1936 г. в гр. Ивайловград. Борец за независима Българска църква и за освобождението на Тракия и на Македония от турско робство. Осъден на 100 години затвор“. Удивително! Колко историческа памет има по стените на сградите в Ивайловград! На фона на ширещото се днес безхаберие и креслив, на моменти оглушителен присмех към всичко, що е насочено към съхраняване на българската памет и българщината, това е толкова отраднo. Напълни сърцето ми с радост.

Открихме и двете църкви на Ивайловград - „Преображение Господне“ (1828) и „Свети Пророк Илия“ (1872), в която запалихме свещи. Освен на живите и на починалите мои близки, нарекох свещите и на онези деца, мъже и жени, чиято памет щяхме да отбележим в този ден на Илиева нива - 110 години след тяхното мъченичество.

3 юни 2023, 10.30 ч., село Плевун (Пелевун)

„Пелевун“ от гръцки ще рече „Стара гора“. Плевун е второто по големина селище в Ивайловградския край и историята му е щастливо свързана с делата и подвизите на Капитан Петко войвода по време Руско-турската освободителна война и след нея. Малко след подписването на Сан-Стефанския мирен договор (1878) британският офицер авантюрист от полски произход Станислас Греам Бауер Сенклер, агент под дипломатическо прикритие, отявлен русофоб и българофоб (известен е и като Хидает паша, без някой да му е давал генералски чин), оглавява метеж в Източните Родопи. Зад него застават мюсюлмани, които не желаят да се съобразяват с условията на мирния договор. Една от далекобойните цели на метежа е ревизия на договора, подписан в Сан Стефано, съобразно исканията на

Великобритания и във вреда на България. Плевун по това време е извън руската демаркационна зона. Научили селяните, че ще бъдат нападнати от Сенклеровия башибозук и се обърнали за помощ към русите. Те нямали право да се намесват в събитията зад демаркационната линия. Но се сетили за Капитан Петко войвода, който можел да изведе селяните на безопасно място. Войводата тръгва за Плевун с четирима казаци, двама свои четници и трима въоръжени гръцки търговци. Докато е в селото, ордите на Сенклер прииждат от всички страни. Капитан Петко изпраща четиримата казаци, които да уведомят руските сили за случващото се и да доведат помощ. По-късно са установява, че тримата от тях са убити, а на четвъртия убили коня и той се придвижвал пеша. Войводата и неговите спътници сами дават отпор на многобройния башибозук и през нощта успяват да изведат плевунци от селото. И до днес се виждат дупките от башибозушките куршуми по стените на селската черква „Свети Великомъченик Пантелеймон“ (1848). От външната страна на каменната ѝ ограда има паметна плоча с надпис: *„От оградата и камбанарията на тоя храм „Св. В. М. Пантелейон“ в деня на Св. св. Константин и Елена в 1878 година КАПИТАН ПЕТКО ВОЙВОДА от Доган-Хисар Деде-Агачко с двама свои въоръжени четници и четирима руски казаци спаси жителите на село Пелевун при обсадата му от многоброен турски баши-бозук из ордите на англичанина Сенклер и отведе спасените жители в освободената част на Ортакьойско (Ивайловградско). От Черковното Настоятелство“*.

На избавлението на плевунци Николай Хайтов е посветил цяла глава - „Зловеща сянка се изправя над Родопа. Полковник Сенклер срещу Капитан Петко“ - в книгата си „Капитан Петко войвода“ (1984). Пред черквата жителите на селото в знак на благодарност са издигнали величествен паметник на Петко Киряков. Всяка година преди поклонението на Илиева нива се поменува този знаменателен подвиг на тракийския войвода. Плевунци и гости на селото поднасят венци и цветя пред паметника, пеят песните за спасителя на селото си и му отдават почит. Тъй и тази година. Тракийски хор „Яни Попов“

от Ивайловград с ръководител Любка Димитрова изпълни свещената за тракийците песен „Петко льо, капитанине...“, която присъстващите спонтанно подеха. Е, поне тези, които бяха наясно защо са тук. Защото имаше и случайници „по служба“, дошли „да отразят събитието“, без да разбират особено за какво иде реч.

3 юни 2023, 13 ч., Илиева нива

Има мигове, когато всичко в съзнанието ти се смесва, преръща се в пъстра въртележка от хора, гласове, багри, лъчи, светлина. Така се случи с мен миналата година на Илиева нива. Паметното поклонение на Илиева нива е свързано с трагедията от 1913-а, сполетяла жителите на този край и като цяло - тракийските и македонските българи. Сведения за трагедията черпим от книгата на проф. д-р Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 година“ (1918), където цяла глава - „Ортакьойско“ - е посветена на Ивайловградския край. Тук например четем и за това, че *„гърците подкрепят идеята за Гюмурджинска автономия и вземат участие в извършените нечути жестокости над българското население в околията“*, а така също научаваме и *„Подробности върху страшни зверства, извършени по Ортакьойските села: Гьокчебунар, Покриван, Хохла, Горно Ибриюрен, Арнауткьой, Дутли, Дробишна, Горно и Долно Суванли* (тук и по-нататък в цитатите от книгата правописът е осъвременен, а имената на селищата днес са: Гьокчебунар/Сив кладенец, Покриван/Покрован, Хохла/Хухла, Горно Ибриюрен/Горноселци, Арнауткьой/Гугутка, Дутли/Черничево, Дробишна/Драбишна, Горно и Долно Суванли/Горно и Долно Луково - бел. Е. А.)“.

Проф. Любомир Милетич, обиколил всички места на погром и кланета над мирни българи, заключава за българските села в Ортакьойско, че те *„... всички са пострадали и то толкова много, че Ортакьойската околия може да се каже най-нещастна между пострадалите околии на Нова България“* (с. 97). В касапницата загиват и много деца, а едно от

най-потресаващите по жестокост събития е избиването на над двеста пеленачета (деца на панически бягащи от Одринска и Беломорска Тракия към България българи), скрити на южния бряг на река Арда.

След възстановяването на Съюза на тракийските дружества в България през 90-те години на миналия век ръководството му подхваща инициатива за съхраняване на паметта за трагедията на тракийци от 1913 година. Така през 1996-а (тогава се навършват 100 години от учредяването на тракийската организация) е открит Мемориален комплекс „Илиева нива“, включващ паметник, параклис и чешма. Паметникът е посветен на загиналите през 1913 година деца. Параклисът носи името на тракийската светица и покровителка св. Петка Българска и е в памет на десетките хиляди тракийци, изклани по време на мъченическото им бягство. Чешмата символизира вечната връзка на тракийските бежанци с родните места, доколкото за водите няма граници и те стигат дотук. Нивата се намира край ивайловградското село Глумово и е дарение от хасковеца Илия Русинов. Оттогава на Илиева нива се провеждат паметни чествания, съпътствани със заупокойни молитви, кръщенета, рецитали по прочувствени стихове и народни песни. Неизменни организатори са Община Ивайловград и СТДБ.

Миналата година тук се бяха събрали тракийци от Ивайловград и околността, от София, Свиленград, Хасково, Харманли, Димитровград, Стара Загора, Крумовград... Докато отец Николай Величков отслужваше заупокойната молитва, прииждащият отвсякъде народ утихна и дори в пределната горещина небето сякаш се сниши.

Словото на кметът Диана Овчарова след молитвата допадна на всички с искреността и истинността си: *„Днес, на този ден, сме се събрали на това свято място, за да сведем глави и да отдадем почит към невинните жертви, напоили с кръвта си тази българска земя.*

Тук сме... На Илиева нива... На това свято място. Място, което е съхранило паметта не за какви да е жертви, а за деца. И не няколко деца, а двеста... Децата на бежанци,

гонени от османския аскер, които са се надявали, че осман-
лиите ще пожалят децата им... Тук сме, защото носим в сър-
цата си спомена за прекършения без време млад живот. И
сме длъжни да помним тази трагедия, за да не позволим тя
да се повтори.

За поредна година сме тук... На това свято място... На
Илиева нива... За помен, за вричане, за себеотдаване, докато
очите ни виждат, докато сърцата ни чувстват... Тук сме и
за да си припомним за онова кърваво време... През тези зло-
кобни дни населението на нашите села е било клано, изпепе-
лявано, застрелвано... Сив кладенец, Покрован, Хухла, Гугутка
и още много други села са били кървава сцена на изтезания и
погром над българския народ...

Помнете децата от Илиева нива, помнете мъчениците,
помнете, защото безпаметният народ е обречен народ!“.

В главата ми се носят спомени за първото ми идване на
Илиева нива по повод на Шестия Национален тракийски мла-
дежки събор „Илиева нива 2002“...

1 юни 2002, Илиева нива

Вълнувам се. Като току-що избран заместник-председа-
тел на Тракийския женски съюз ще произнасям слово. Затова
всичко случващо се пред паметника се връзва в съзнанието ми
с особена острота... Така и стиховете на Ивайло Балабанов,
които се носят над смълчаното множество...

*...Страдална моя!... Дни многострадални!
Земя, в едно събрала ад и рай!
Горят пожари... Бежанци печални...
Прощавай, роден дом и роден край!
Закриляни от Славов и Маджаров,
към Ятаджик керваните вървят,
за да ги срещне варварската ярост
и ужасът на кървавия ад
край нивата, която се нарича*

*Илиева... Аз виждам дива сган
как двеста български деца посича
и прави от душите им курбан...
Европа се сдобива с нови варвари,
ала мълчи във своята вина
и виждам как се спускат черни гарвани
над твойта Армаганска долина;
и как се вдигат димните къдели
над белите ортакъойски селца;
как плачат бежанци обезумели,
как Арда плаче с кървава сълза...*

По-късно ще науча, че тази заредена с горчива тъга и мощна енергия поема „Сила“ Ивайло Балабанов е написал специално за събора на Илиева нива и тя е прозвучала за първи път именно тогава, на 1 юни 2002, когато, онемяла от почуда, се питах: „Нима е възможно човек да намери думи за трагедия като тази?“, и се уверявах, зашеметена, че е възможно. А стиховете ечаха като камбани над стаената планина...

*О, Тракийо, преславна и злочеста!
Какво си ти? Отечество? Съдба?
Напразно търся твойто име днеска
по шарения глобус на света.
Напразно в твоите печални страници,
потънали във сажди и във дим,
аз търся географските ти граници,
и твой герб, и твой днешен химн.
Ти нямаш точно място под небето,
но знам, че ти си в мене, че си тук
защото си Отечество в сърцето,
Отечество от памет и от дух;
защото си една земя избрана
от Дявола за ад, от Бог за рай;
земя горена, мъчена и клана,
но българска останала. Докрай!*

Виждам и себе си как пристъпвам, как превъзмогвам вълнението и с треперещ от вълнение глас говоря думи, които не се притеснявам да произнеса и днес, макар днес либералстваща вихрушка да отвява всичко родолюбиво и българолюбиво у нас (и откъде отведнъж се появиха тези непонятни нашенски българомразци - непонятно!):

„...На фона на съвременната бурна история на Балканиите и на света, когато отново и отново хиляди мирни хора са принасяни в курбан за чужди, неведоми за тях геополитически интереси, когато човекът отново и отново е заставен насила да напуска родния си дом и да чертае по земята нови бежански пътеки, този събор тук, на Илиева нива, в Деня на тракийското дете, прераства съвсем естествено в символ на международната защита на детето. Защита от посегателствата на безчовечността... Така, освен памет за невинните жертви на историята, този събор заключава в себе си и надежда за бъдещето. И слава богу, че е така. Защото - както човекът - без памет един народ е болен, но без бъдеще е мъртъв народ“.

Заупокойната молитва отслужва отец Боян Саръев... Председателят на СТДБ Костадин Карамитрев поздравява множеството (тогава там се събираха стотици тракийци от цялата страна!)... Кръстителят на Родопа кръщава три деца, а после някак смутено и гордо петима мъже също пристъпват към него... Пламъчетата на свещите... Пръските на водата... Миг ли, вечност ли... Уж във времето, а всъщност в безкрайността... И усмивките на децата... Някогашните ли, или сегашните... Тукашните ли, или оттамните... Всичко ми е като насън... Речите... Песните... Стиховете... Курбанът... Обедната мараня...

3 юни 2023, 13.30 ч., Илиева нива

А тържеството днес, 3 юни 2023 година, на Илиева нива продължава, а аз си мисля нещо уж странично, но и не съвсем...

Има хора, които пазят паметта. Има хора, които я затриват. Има хора, които съхраняват свидетелствата и документите за времето и, доколкото е по силите им, ги подреждат. Има хора, които подменят свидетелствата и документите, фактите, събитията и успяват някак да прокарат фалшивите си тези и внушения. Но временно. Защото лъжата не може да бъде вечна. Вечността е създадена за истината. С временното ще си идат и онези, които го създават. Истинното ще бъде и пребъде. Защото, в крайна сметка, всичко си идва на мястото и все някога истината се открива... Кой какъв е бил... Кой за какво е работил... Кой чия страна е избрал... Кой какво е избягвал... Ние може и да не видим, но Бог вижда... Все някога... Когато му дойде времето... Когато петелът пропее три пъти...

Защо припомням тези азбучни истини? За да ме чуят онези - с „новите стари прочити“, с новите стари правди и кривди, с новите стари тълкувания, с новата стара бруталност, с която прокарават лъжи... Като казвам „онези“, не се зальгвам, че лъжците са някъде там, далече, на другия край на света или в някоя друга епоха и друго измерение... Те са наблизко, понякога съвсем близо до нас, на един хвърлей, на една ръка разстояние и често - на такива паметни чествания като днешното, прикривайки се за уж наши приятели...

Едва по-късно - на представянето на Енциклопедия „Тракия“ - се върнах тук и сега окончателно, гледайки повехналите лица на гостите от София след уморителното пътуване сутринта и безпощадната жегна на Илиева нива по пладнел... А им предстоеше завръщане... И изненадата им: „Ама вие какво... Няма ли да се връщате?“... Няма... Ние оставаме... Имаме още неща за вършене...

3 юни 2023, 16.30 ч., Хухла

С Иван Бунков се бяхме договорили да посетим родното му село Хухла. Вече сме с него и пътуваме. Докато криволичехме по височините, той ни въвеждаше в историята на селото. Колкото пейзажите наоколо бяха възхитителни, толкова омай-

ващи бяха неговите приказки. Магическата история на селото е дотолкова обвееана с легенди, предания, мистерии, неизвестности, щастливи и нещастни случайности, недомлъвки, че го слушаме онемели. Така неусетно стигаме до Хухла. Първо видяхме табелата, а след мигове се показва и самото село. Има една фраза „селце, сгушено в пазвите на планината“. За Хухла тя важи с пълна сила. Хухла буквално е сгушена в пазвите на Родопа, досущ като свенливо дете в пазвата на майка си. Решихме да отидем първо на връх Свети Илия, непресъхващ извор за хухленски легенди.

На път ни е къщата на Ивайло Балабанов. Там сега живее само сестра му Златка Долапчиева, която след смъртта на жена му Ваня се бе грижила за него до последния му дъх. Отиваме да я видим. Оказа се, че ме помни от една незабравима за мен творческа среща в Ивайловград преди време, на която ме представи роденият в Хухла поет Петър Василев. Преди тръгване ѝ подарих новоиздадено свое книжле със стихове в проза. А тя - в ответ - измъкна от зимника два буркана със сладко от смокини и сърце не ми даде да ги откажа. Обичам сладко от смокини. А това ми бе дважд по-вкусно, защото бе от нея, сестрата на Ивайло Балабанов.

3 юни 2023, 16.50 ч., Хухла, връх Свети Илия

Връх Свети Илия е неразривно свързан със стародавната история на селото. Намира са на хвърлей от него, така че стигнахме бързо. Иван Бунков видимо се преобрази. Слизаме от колата и отпреде ни се изпречи пресечено дърво, уж сухо, ама не съвсем... Загатваше за някогашни езически празненства, каквито вероятно са се провеждали на това място. Зад дървото - пейка люлка. По-нататък - параклис („Свети Пророк Илия“). А зад параклиса... Пред очите ни се разкри чудна гледка. Не планина, разстлала се надлъж и на шир, а развълнувано море, внезапно застинало сякаш под жезъла на велик магьосник. И над морето от зеленина - лазурно-синьо небе, осеяно с накъдени, бели като сняг облаци.

Бунков разказва много неща, но и много премълчава. Показва ни с ръка някъде в ниското. Там е местността Цимбела. Там Ивановият род имал нива и по жътва майка му го носила, нарамила топъл хляб, цедилка и бърканица. Там, докато жънела, го оставяла в люлка, провесена на огромен дъб.

„Зад оня връх, подобен на шапка - продължава Иван, - е Покрован.“ Виждайки, че трудно се ориентирам, разсредоточена от красотата наоколо, той специално ми посочва „шапката“. Наистина едно от възвишенията прилича на гугла. Повстрани са Горноселци, Балък дере, където някога е била крепостта Родостица (по Божидар Димитров). В ниското е реката Арда. В далечината просветва язовир „Ивайловград“. Одрин се вижда при ясно време, сега е като в мъгла. „А Гърция е ей там, оттатък...“ - сочи Иван Бунков...

Газим в трева, осеяна с останки и зидове на селище, в чиято сърцевина може би някога е имало светилище. Днес това място притежава живителна енергия. Всеки хухленец, който не се чувства добре, идва тук и всичките му неразположения и болези изчезват. Сядаме на пейка до параклиса „Свети Пророк Илия“, а Бунков ни разказва историята му. Навремето в селото започнали да строят нови пътища и като ученици ги карали да носят камъни от зидовете на върха. Момчето някак се досещало, че това място е свято и мисълта, че правят нещо нередно, жегвала сърцето му. След промените през 1989-а местните решили да издигнат тук огромен християнски кръст, който нощем да свети. А Иван Бунков предложил да се построи храм. Параклисът е осветен през 2008 година. Полилеят му е уникален. Но това е друга история...

Последни снимки... И тръгваме... След време, когато разглеждах снимките на спокойствие, видях: слънцето вече клони към залез, а през клоните на дъбовете отзаде ми светлината се е пречупила ветрилообразно и неравномерно във всичките цветове на дъгата...

3 юни 2023, 18.20 ч., Хухла, трагедията през 1913 година

Щом се върнахме в селото, Иван Бунков ни заведе на знаково място, свързано с неговата история. На мига ни върна на земята. Дори в първия момент не осъзнах какво точно става... Изведнъж се озовахме пред паметна плоча с надпис: „...*И да се помни: тук лежат костите на 42-ма българи - мъченици*“.

Не е по силите ми да преразкажа историята, за която паметува тоя надпис, защото за това, което е за разказване, думи нямам. Ще се позова на очевидците. Без коментар дори, защото не е необходим. Става дума за същите онези събития през злощастната за тракийци от Одринска и Беломорска Тракия 1913 година. И пак „Разорението на тракийските българи през 1913 година“ (1918) на проф. Любомир Милетич е книгата, в която най-автентично и неподправено се повествува за хухленската трагедия:

„И в Хохла - четем в експозето за хухленските събития - се повторили същите тегла от войнишки и башибозушки безчинства. - Същинските ужаси и тук почват след оттеглянето на войската. - Главатарят на автономските чети Илияз бей с 60 души четници гърци и турци свирепствува в селото. - Зверско убиване на селския свещеник в черквата. - Мъжете ги избиват в една къща край селото. - Селото опожарено. - Жените, страшно мъчени, ги докарват в Ортакьой. - Имената на убитите“.

На няколко страници се привеждат подробности - за покрусите и нещастията на хухленци в годините 1912-1913-а, редуващи се с мигове на надежда, и пак покруси и нещастия, и нови надежди... А същевременно - за кражбите на добитък и имущество от страна на башибозуци и редовна войска, на турци и гърци, за множеството единични убийства, за поголовни грабежи, издевателства, принуди и какво ли не... Докато един ден...

„Сутринта на 28 септември - пише проф. Любомир Милетич - всички си останали затворени в кръчмата. Турците събрали и жените на края при една турска къща и им заповядали да стоят там. Една от тия жени, която беше в Ортакьой, а именно *З л а т а К о л е в а* (50 годишна), ето какво ми съобщи:

„Ние останахме при къщата. Кладоха патраул. Мъжете ги изкарват на край село в една къща. *Е д и н п о е д и н* ги вкарвали вътре и с щикове ги убивали. Преди това същата сутрин попа ни най-първо го убиха в черквата: извадиха го от дюкяна и го вкарват в черквата, която е на 30-40 разкрача от дюкяна. Тая вечер, когато да колят, един табор гърци дойдоха от околните села - от Акалан, от Гайдохор, Зорназар, Плеу и др. (днес селата са Акалан/Белополяне, Гайдохор/Славеево, Зорназар/Свирачи, Плеу/??? - бел. Е. А.). Познахме ги. Бяха преоблечени. Попа с ножове - с щикове, още не влязъл в черквата, го мушкали. Той ревеше, чуваше се. Нас жените тогава ни прибраха на долу, и ние го видяхме. Мъжете чували неговия рев и взели да си скубят косите. Всички мъже ги избиха, най-напред с щикове, после с пушки. Чуха се залпове. След това запалват къщата и изгарят хората. Имало ли е и живи изгорени, не се знае. Две момчета, Христо Димитров (21 г.) и Димитър Митров (15 год.), се отървали, първият ранен. Избягали от двора на къщата, когато почнали да ги мушкат. Стреляли подире им и ранили първия в ногата. Когато бягал, на край селото един гърк бил на караул и той стрелял подир него. Избитите ги зная всички по име:

Тодор Колев (58 год.), Георги Шопов (55 г.), Яньо Зафиров (48 г.), Илчо Димитров (60 г.), Маври Илчов, негов син (28 г.), Марин Колев (55 г.), Митро Иванов (60 г.), Адани Костов (48 г.), Атанас Костов (33 г.), Иван Георгиев (50 г.), Ангел Трандафилов (55 г.), Коле Ангелов, негов син (18 г.), Георги

Христов (50 г.), Кольо Костадинов (55 г.), Коста Илчев (35 г.), Атанас Илчев, брат му (32 г.), Коста Колев (65 г.), Тодор Костов, син му (26 г.), Вълчо Фъндуков (60 г.), Коста Георгиев (38 г.), Христо Георгиев (65 г.), Стайко Карафилов (45 г.), Иван Димитров (34 г.), Илия Христов (33 г.), Димитър Костадинов (35 г.), Ангел Димитров (35 г.), Хр. Стайков (35 г.), Вълчо Колев (35 г.), Стайко Сотиров (30 г.), Дим. Трандафилов (34 г.), Иван Пенев (56 г.), Васил Атанасов (45 г.), Димитър Василев, негов син (20 г.)“.

Има и други избити, всичко 41 мъже и 1 жена - Злата Зафирова (60 г.). „Когато ги изклаха - продължава да разказва Злата Колева, - дойде главатарят при нас жените и каза: „Не бойте се, сега хубаво стана: мъжете ви изклахме, а вас няма да закачаме; вие сте жени, вие не сте правили мурабе, а аз ще оставим, вие рахат ще живеете, ще ви заведем в Анадола, ще станете кадъни“. Сетне, когато вече зданието гореше, каза ни главатарят да отидем в къщите си, да си вземем по един кат дрехи всяка, че ще ни водят някъде. Ние вместо в къщите си юрнахме там, гдето ги избиха. Вътре беше и моят мъж, Кольо Костадинов, когото писахме вече. Зданието гореше и вътре да надникнем не ни оставиха. На двора видяхме кое капите им, кесии-празни, хвърлени. Имаше и кръвна двора.

Къщата, що гореше, беше на Илчо Димитров, който тъй също там загина заедно със сина си.

Изпъдиха ни от там. Войската си беше уж тръгнала, а то пак след малко същите войници си ставаха четници.

Отидохме по къщата си, да вземем по нещичко, и видяхме, че в къщите ни всички тия четници-войници като мравки тарашуват, грабят. Не ни оставиха да вземем нещо. Събраха

ни пак при оная турска къща, и там пренощувахме. Вънка караул турнаха. Мъчиха ни цяла нощ. (...)

На същия ден, когато избиха мъжете, черквата я разрушиха с бомби, от Ортакьой донесени. Един от гърците, който спомагаше на турците в тая грозна работа, беше Кара Яни Созов. Селото цяло изгоря. Турските къщи останаха, та в тях прекарахме зимата“.

Това е. Какво повече да се добави? Нищо. Затова и надписът върху паметната плоча в Хухла е лаконичен. А, да... Обърнете внимание на „карнавала“, който турците разиграват - в един момент са войници, в следващия се преобличат като четници... Мислите, че е случайно? Не, не е... Очевидците неслучайно са подчертавали тези странни на пръв прочит „преображения“ от войници на четници и обратно. Така са ни оставили свидетелства за това как турците като на игра са фалшифицирали историята „в крачка“, а именно - не редовна турска войска, а някакви четници и башибозук плячкосват селата и безчинстват над мирното население. Днес всякаквите фалшификации на историята под формата на „нови прочити“ минават за наука - за тях тук и там понякога се раздават дори научни степени.

3 юни 2023, 19 ч., Хухла

Ключа за хухленската църква „Св. Никола“ държи Златка Христова. Докато Иван Бунков я търси, попадам в двор, където няколко жени са се събрали на приказка. Предложиха ми хухленски ягоди. Бяха толкова ароматни и вкусни, че ми се дощя да поискам още, но ме досрамя.

Небето над църквата беше невероятно. Разкриваше се в цялата си величествена красота. Пред църквата - паметна плоча с надпис: *„Църквата е построена през 1858 г. Иконостасът има фриз от гроздове и атрибутите на строителите - чук, клеци, стълба и петел. На противоположните стени са изписани с темпер сцените „Христос пред Пилат“ и „Рождество Христово“.*

Вътре в църквата разглеждам старопечатни книги. Едни са изписани на старобългарски, други - на арабски. Обичам да разлиствам стародавни книги - сякаш се прехвърлям в епохата на създаването им. Разгледахме и мраморни отломки с надписи на старогръцки.

Колкото и да не ни се разделя с Хухла, времето ни пришпорва. А Иван Бунков ни покани у тях. Масивна каменна къща буквално прикова вниманието ни. Оградата, също каменна, бе висока около два метра, на места и повече. Дворът бе покрит с тикли. Това от само себе си създаваше простичко, сурово и някак величаво пространство, начупено от стълбища - към къщата и оградата. И те - от камък, но с дървени парапети.

На обратния път се сетих за книгата „Завладяването на Константинопол“ на Жофроа дьо Вилардуен, маршал на Шампан и на Латинска Романия, един от ръководителите на Четвъртия кръстоносен поход и негов летописец. Бях си я купила през 1993-а в Москва. В нея прочетох, че при поредната си военна офанзива срещу кръстоносците българският цар Калоян се оттеглил „*в крепост, назована Родьосток* (по превода на руски - бел. Е. А.)“. В бележките се поясняваше, че „*местоположението на крепост с такова име не е установено*“ и че „*най-вероятно тя се е намирала в долината на река Арда*“. Днес загадката най-после ми се разкри - беше крепостта Родостица край Хухла! Животът, рано или късно, дава отговори на всичките ни въпроси, дори когато за тях сме забравили...

Дали защото бяхме посетили Хухла, известна с блуждаещи около ѝ огньове, светлини и сияния, дали защото бе нощта преди пълнолуние и луната бе огромна, дали заради нещо друго, но небето над Ивайловград и околността (Хухла се намира само на няколко километра от града) бе цялото в светлина - разсипваше се през облаците, прошарили дълбоко черно небе и макар лунна, напомняше онова разноцветно сияние, което през деня струеше през клоните на дърветата на връх Свети Илия.

4 юни 2023, 10.10 ч., Одрин

Трудно е да се пише вкратце за град кръстопътен и със стара-стара история, още повече когато е дотолкова разнотълкувана от българи, гърци, турци, че свят да ти се завие... Да не говорим за османистите. Сред всички останали тълмачи те са, както се казва, бамбашка, „извън класацията“ и всякаква норма, независимо дали са българи, гърци, турци или други някакви... Само ще спомена, че с Одрин са свързани две исторически, в смисъл знаменити, за българите победи. Първата е на 14 април 1205-а, когато войската на цар Калоян разгромява непобедимите латини от Четвъртия кръстоносен поход и пленява предводителя им - императора на Латинската империя Балдуин Фландърски. По-късно в Търново, столицата на България по онова време, той е хвърлен от „лобната скала“ и намира смъртта си във водите на Янтра. И досега кулата му затвор е известна като Балдуиновата кула... Втората победа е на 26 март 1913-а, когато Втора българска армия под командването на ген. Никола Иванов превзема смятаната за непревземаема Одринска крепост. Тази победа се възприема от целия свят като чудо и води до подписване на примирие, а впоследствие - и на Лондонския мирен договор (1913)...

Всяко мое идване до Одрин е било запомнящо се. Първия път (преди двайсетина години) посетихме Музея на Балканската война и някои от снимките, които там видях, ме поразиха. Бяха снимки на хора с отрязани уши и носове, представени като мирни жители - жертви на българската войска. Само че тези жертви бяха с калпаци, а не с фесове, така че няма как българската войска освободителка да е обезобразявала българите, които освобождава. Нямахме край и недоумението ми, когато видях наблизко паметника на Мехмед Шукри паша, комендант на Одрин, който на 26/13 март предава сабята си на ген. Никола Иванов. На паметника пишеше: „*Шукри паша - победител*“ (!?). Но кого е победил? И като е победител, защо след капитулацията на Одрин военната му кариера приключва? И защо през 1916-а внезапно умира при неизяснени обстоятел-

ства, при това на 59-годишна възраст? Загадка... Или - очевиден фалшификация на историята, само че със задна дата...

Втория път се случих на пищна сватба, тръгнала от съседна на църквата „Свети Великомъченик Георги“ къща. Бяхме в Турция Костадин Карамитрев, проф. Иван Филчев, Димитър Шалапатов и аз - събирахме пръст от землищата на някогашните български села, за да я положим в тракийския пантеон-костница край Маджарово. Отбихме се и в Одрин да видим отец Александър Чакърък. Бабата на пристаналата девойка бе поканила Мария, съпругата на свещеника, на сватбата, но, разбрала, че им са дошли гости от България, покани и нас. Отидохме Мария и аз, малко преди сватбата да тръгне. Възрастната жена знаеше български и много ми се зарадва. Прегърна ме, а в очите ѝ светнаха сълзи, които тайно избърса. В празничната суетня и сред толкова хора нямаше как да говорим за неща, които ме интересуват. След малко излязохме навън. Имаше много народ и улицата теснееше. Започна старовремски ритуал по предаването на девойката от едното на другото семейство, който ме твърде впечатли. Беше лято. Жега. Танцът на невестата - отначало пред нейните родители, а после и пред родителите на момчето... Танцът на младоженеца... Танцът им заедно... Оттогава имам прекрасен бял шал, прошарен със сребърни нишчици, подарък от булката, който някой метна върху рамото ми, докато снимах на видео танците... За съжаление, всички тогавашни снимки, ведно с видеото, още същия ден, неизвестно как, изчезнаха от телефона ми.

Друг път през февруари в църквата „Св. св. Константин и Елена“ четох стихове за любовта по повод празника на Трифон Зарезан и Деня на влюбените св. Валентин. Тогава обогатих личната си библиотека с книгата „Слово за смъртта“ (2006) на светителя Игнатий Брянчанинов, издание на манастира „Свети Великомъченик Георги Зограф“, Атон. Неочакван дар от Света Гора и Мария! Книгата ми стана два пъти по-скъпа, защото чрез нея разтълкувах послание на баща ми от отвъдното. Преди време той се бе явил в съня на стринка ми с поръка към мен, която, благодарение на книгата, успях да разтълкувам докрай.

Подобни неслучайности ме изключително впечатляват!

Четвъртия път с Костадин Карамитрев чествахме на 21 май имените си дни в одрински ресторант. Освен изявени тракийци, наши приятели от цялата страна, имахме и височайш гост - Варненският митрополит Кирил. Той бе отслужил сутринта празничната литургия в църквата „Св. Великомъченик Георги“. А в ресторанта заедно със своите хора ни поздрави с песен по Вазовото стихотворение „Борът“ и с празнично песнопение. Костадин Карамитрев ме помоли в отговор да изпълня и аз родопска песен. Чак управителят на ресторанта дойде да ме поздрави и ми направи чудесен подарък...

Хубави времена бяха... Но свършиха... И няма да се върнат...

В Одрин Димитър Шалапатов е в стихията си - като екскурзовод, като историк, като краевед и много повече. Всичко по тези земи, свързано с българската история, му е известно. Вижте книгата му „Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия“ (2011) и ще се убедите.

4 юни 2023, 10.30 ч., Одрин, квартал Караагач

Караагач е одрински квартал на западния бряг на река Марица. От центъра на града до него се стига, като се минава по два моста - над Тунджа и Марица, в която малко по-нагоре, в района на някога българското село Мараш/Марасия, се влива река Арда.

През XIX век Караагач е чисто българско село близо до Одрин. След построяването на гарата през 1872-1873 г. към него започва „великото преселение на народите“ - турци, гърци, арменци и всякакви европейци се преселват тук постепенно, предвид стратегическото му разположение. С разрастването си Караагач по-късно става квартал на Одрин. Гарата е една от брънчиците на Барон Хиршовата железница, построена в стил сецесион, и се смята за една от най-красивите гари в Европа. Използвана е „по предназначение“ до 1972-ра. В наше време там се помещава Факултетът по изящни изкуства на Тракий-

ския университет.

Историческата съдба на Караагач след Освобождението на България (1878) е изпълнена с интересни превратности. Толкова пъти съм слушала историята му, а чак сега, вниквайки във всяка дума на Димитър Шалапатов, тя ми се изясни що-годе напълно. След Руско-турската освободителна война (1877-1878) Караагач остава в пределите на Османската империя. Освободен е от българската войска по време на Балканската война (1912-1913). Но само след няколко месеца - по време на Междусъюзническата война (1913) - се връща старото положение. През 1914-а започва Първата световна война, в която България (от 1915) и Османската империя (от 1914) стават съюзници на Централните сили (Германия и Австро-Унгария). На 6 септември 1915 г. между България и Османската империя с посредничеството на Германия е подписана Софийската конвенция, по силата на която в Одринска Тракия България се сдобива с територия от 2588 квадратни километра от десния бряг на река Марица и двукилометрова ивица от левия ѝ бряг. Така Караагач (ведно с Димотика) отново стават български. След ратифицирането през 1920-а на убийствения за България Нийоски договор (1919) Караагач е във владение на Гърция. А след Гръцко-турската война (1919-1922), в която Гърция претърпява поражение, градът, по силата на Лозанския договор (1923), е върнат на Турция.

В Турция, за разлика от нас, тачат своята история и своите национални символи. В чест на Лозанския договор (1923) например до старата гара в Караагач е издигнат през 1998 година внушителен по размери паметник. Този паметник, историческият музей, който се намира съвсем наблизо, и огромният площад пред него носят името „Лозана“. Пред музея мярвам бюст-паметника на Исмет Иньоню. Като офицер, той разгромява през 1921-а гръцката армия край град Иньоню в Западен Анадол, и е, както го наричат, „архитектът на Лозанския договор“. Впоследствие става първият министър-председател на Република Турция, а след смъртта на Кемал Ататюрк е неин президент.

Паркираме встрани от площада, обрaмчен от добре поддържан парк, и всеки поема в своя си посока. Докато „ловя“ в обектива снимки с любопитни гледки и ракурси, стигам до Димитър Шалапатов, който разпалено разказва на случайни хора - българи - историята на Караагач. Те го слушат онемели. Питам го после дали ги познава, а той: „Не! Ама ги чух да коментират едно-друго и разбрах, че не знаят нищо. А сега вече ще знаят! И мястото кое е! И гарата! И как са свързани с историята на България!“... Такъв е Димитър Шалапатов...

Старата гара, потънала в зеленина, все още изглежда великолепно. А отгоре ѝ - синьо-пресиньо небе, осеяно със сивобели облаци... Невероятно красиво и импозантно е всичко наоколо! Жега е, макар да не са още тръгнали истинските летни горещини. Зад сградата, неподвластен на жеги и времена, дреме някогашен парен локомотив. Дали помни славните подвизи на българските герои от 1913 година?

4 юни 2023, 12 ч., Одрин, черквата „Св. св. Константин и Елена“

Българската черква „Св. св. Константин и Елена“ се намира в югоизточната част на града. Посреща ни Христо Христов, преподавател в Тракийския университет по музика, който доброволно е поел грижата за двете български черкви в Одрин. Шалапатов си има приказка с него, та останахме на чаша кафе. По това време нямаше посещение в църквата и бе тихо, спокойно, ежедневно.

Обикаляме двора, покрит с каменни плочи. Навсякъде - зеленина и рози. Жужат пчели. Пладне е. Насреща - трите камбани. Четвъртата е горе - на стилизираната камбанария над една от дворните порти. Помня вълнението на тракийци от дружество „Одринска епопея“ - Стара Загора, когато донесоха тук трите камбани - дар за нововъзстановената църква. Четвъртата камбана бе дарена от народния певец Илия Луков...

По-нататък - бюст-паметникът на екзарх Антим Първи (колко усилията хвърли Костадин Карамитрев преди време,

колко трудности и спънки преодоля, докато издейства разрешение той да бъде поставен именно в двора на черквата!)... Кладенецът... Беседката... Встрани - гробовете на неколцина български офицери, загинали при обсадата на Одрин. Костите на другите офицери и войниците са положени в българското гробище. Димитър Шалапатов разказа как преди двадесет години е предложил в двора на „Св. св. Константин и Елена“ да бъде поставен паметник на Одринската епопея, на който да бъдат изписани имената на всичките онези 1986 български офицери и войници, загинали при шурма на Одрин. По предложение на Божидар Димитров обаче, директор на Националния историческия музей тогава, с цел избягване на евентуални вандалщини и провокации, паметникът е издигнат в Свиленград и е открит на 5 октомври 2008 г.

Вчитам се в каменната плоча, вградена във фасадата над входа откъм запад: *„Во слава единосъшния и животворяща и нераздельна Троица Отца и Сина и Светаго Духа, съ благоволеніето на негово императорско величество султана Абдул-Азис хана; начна да са гради, въ Кирешена-та, сей православный бльгарскый храмъ на сваты равноапостола Константина и Елена на 3-ый марта въ 1869 л. А свърши са на 25-ый септем въ съще-то лето. И съгради са при стараніе-то, сей храмъ съ иждивеніе-то на тъкъ народолюбивы бльгаре, т. е. бльгаро-джелепско и народно общество в Едрене в 1869 лето“.*

И още една плоча, но вече от наше време: *„Храм „Св. св. Константин и Елена“, град Одрин*

Изграден и осветен 1869 година. Възстановен 2008 година от Министерски съвет на Република България. Осветен от Негово Високопреосвещенство Русенски Митрополит Неофит с благоволеніето на Светия Синод на Българската Православна Църква“.

Днес Русенският митрополит Неофит е Патриарх Български.

И още един надпис върху камък - над портата на църковния двор откъм изток:

*„ЗА БРАТСКО-ТО ВОСПОМИНАНИЕ
отъ Русси-те на Българи-те на Септемврий 1878“.*

Видяхме и надгробния камък и паметника на погребания в двора на черквата Евстатий Пелагонийски, митрополит на Одринската българска епархия от 1885 до смъртта му през 1888 г.

Докато обикалях наоколо, все си мислех, че дори само надписите да останат, без никаква друга писмовна или устна история, ще пребъде паметта за историята на тази църква.

Когато бях в Одрин за първи път, храмът бе в окаяно състояние, доколкото нееднократно е бил посещаван и разграбван от иманяри, а през 80-те години на ХХ век дори опожарен. Тръпки и досега ме побиват, когато гледам снимките отпреди възстановяването му. Всеки момент се очакваше покривът да рухне. Тогава, по турското законодателство, храмът щеше да загуби статута си на религиозен имот и да стане държавна собственост. Но с поривистото участие на СТДБ и лично на председателя Костадин Карамитрев със средства на Дирекция „Вероизповедания“ при Министерския съвет черквата, за всеобща тракийска радост, бе възстановена.

Днес в храма има нещо като миниизложба, на която - в снимки - се проследяват всички етапи по нейното възстановяване, осъществено от ТОЛОС-ПРОЕКТ, София, България, и ЙЪЛДЪЗ МИМИРЛЪК, Одрин, Турция. Платната са три и визират началния етап („Архитектурно проучване“, 2001), междинния етап през г. („Консервация и реконструкция“, 2004) и заключителния етап (2008), когато черквата вече е готова. Историята по събирането на средства от тракийците, по възстановяването и откриването на храма може да се проследи и по страниците на вестник „Тракия“ от онова време. Нищо не е пропуснато.

След посещението в църквата Димитър Шалапатов ни заведе на ресторант. Мимоходом се отбихме в един от просло-

вутите одрински магазини, пълни с локум, баклави, тархана и какво ли не. Докато съзерцавах котка, задрямала върху кашон до тезгяха с кори за баница, мъжете пазаруваха. Кокетните продавачки съчастнически ми смигаха и се усмихваха, развеселени и те от блажено спящата котка и мъжете, заети с пазаруване на лакомства. Това май бе непосилна за професора задача и се наложи една от продавачките да му помогне... Но колко локуми, бонбони, сладки и каквото там можеш да купиш и за какво ти е въобще да ги купуваш...

Колко бързо минава времето, когато никак не ти се иска да минава! Минали са два часа, откакто сме в Одрин, а не съм усетила кога... Така е, когато си с Димитър Шалапатов по тракийските места...

От югоизточната част на Одрин се понасяме към черквата „Свети Георги“ в североизточната му част.

4 юни 2023, 14 ч., Одрин, черквата „Св. вмк. Георги“

Българската черква „Свети Великомъченик Георги“ е построена през 1880-а в българската махала на Одрин. През годините е била поддържана и подпомагана финансово от Филип Чакърък, родолюбив тукашен българин, а синът му отец Александър Чакърък впоследствие бе дълги години свещеник в храма. За съжаление, той се пресели в откъдното на 19 март 2023 г., бе погребан в двора на черквата и вече ходатайства за нас пред Бога. Синът му Георги е студент в Духовната академия в София и, надявам се, ще продължи делото на дядо си и на баща си. Помня го ученик, който, едва щом се срещнем, искаше непременно да му помагам при писането на домашните, а Мария все му се караше, задето не ме оставя на мира. Аз, разбира се, на драго сърце му уж помагах, защото го оставях сам да търси отговор и ако не успяваше, го водех стъпка по стъпка към решението. Мисля, че го правеше от желание да общува, а не заради друго.... Кога беше първолак, кога вече е студент в Духовната академия!

Над западната порта на черквата под надписа „СВАТЫЙ

ГЕОРГЪЙ ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ“ пише: „МИХАЛЪ ВАСИЛКО - 24 IѠЛII 1880 ЛЪТО“ (кой е бил този Михал Василко, нямаше кого да попитам). От двете страни на портата - паметни плочи, от наше време. Отдясно: „Този храм е възстановен по инициатива на Костадин Карамитрев, председател на СТДБ“. Отляво:

„Първите стъпки за обновяване на църквата „Свети Великомъченик Георги“ бяха направени през 1995 г. от д-р Соломон Паси - председател на Атлантическия клуб в България, Стефан Софийански - кмет на София, и Марин Делчев - журналист“.

В двора ни посрещат тишина и покой. Няма никого. Само ние сме. И всеки от нас намери свое си място. Мария отсъстваше и за огромно мое съжаление не успях да я прегърна, изказвайки съболезнования за непрежалимата ѝ загуба. По едно време се появи човек, който на старинен български език каза, че ме познава и дори ми поиска книга с автограф. Дали не ме помнеше от някогашния ми одрински рецитал, или някой днес му беше казал, че пиша стихове, но защо би следвало точно това да му каже?! Обещах, че при следващо гостуване ще му донеса книга... Гюнеш Бошнаков... По-късно Димитър Шалапатов обясни, че е българин мюсюлманин, който е дошъл да помага в храма доброволно, че има желание да посети България, но няма пари за виза. В двора на черквата видях сграда, на нея - надпис: „Народно читалище „Просвета“ към българската православна църква „Св. Вмчк. Георги“. Значи читалището тук вече има къде да се помещава!

Нямаме време за маене. Палим свещи. И тръгваме.

4 юни 2023, 14.20 ч., 4 юни 2023, 14.30 ч., Българската гимназия в Одрин

На път за някогашната Българска мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“ летим край прочута архитектурна забележителност на Одрин - Султан Селим джамия, построена през втората половина на XVI век от Коджа мимар Синан

ага, възпитаник на Еничарския корпус. Някой би попитал защо споменавам османска светиня, след като тема на посещенията ни в Одрин са българските места. Защото, драги приятелю, и покрай нея има „българска следа“. Никола Инджов, в статия за Илко Димитров, бележит българин от село Манастир, Беломорска Тракия, припомня неговите догадки относно приобщаване на велики българи към османския двор. Един от тези българи, според Илко Димитров, е архитектът на Султан Селим джамия:

„Има и един случай от Родопите - пише Никола Инджов, - става дума за родения в Широка лъка архитект и строител Коджа Синан. Той най-напред бил отведен за еничар, но после се посветил на дарбата си и построил повече от 400 джамии, медресета, болници, гробници и др. Той е всъщност възпети-ят в български песенен епос майстор Манол, а джамията, от която поискал да полети с дървените си криле - „Султан Селим“ в Одрин. Тази сграда, впрочем, се счита за един от неговите архитектурни шедеври“.

Преди време едни фолклористки от БАН отричаха да е имало у нас турско робство и ме убеждаваха, че народните песни, в които се пее за „три синджира роби“, не доказвали нищо, били „артефакти“. Вероятно и преданието за майстор Манол минава пред тях за „артефакт“, но какво да кажем за творенията на неговите ръце! Попитах преди време Антон Дончев, докато разговаряхме за прочутия му роман „Време разделно“, около който доста се е ровил в архивите, търсейки документи за насилствените помохамеданчвания на Балканския полуостров, дали има вероятност Синан да е майстор Манол. Писателят не отрече:

„Да, ние, българите претендираме, че Синан е българин. От друга страна, гърците намериха документи, в които пише, че той е грък. Тук няма противоречие. Защото, като вземат много малко момчето, там го дават на ислямско семейство,

за да го научи на турски език, на обичаите и на религията. Много е вероятно Синан да е бил даден на гръцко семейство, приело исляма - то да го вкара в пътя. Значи великият Синан, най-големият архитект на империята, си е абсолютно доказано (това никой не го атакува), християнско момче, жертва на кръвния данък“.

Султан Селим джамия бе в ремонт. Цялата, освен едното от четирите минарета, беше опакована в железни скелета. Но и през тях се усещаше нейното великолепие. Снимах я в движение, а във фотообектива ми попадна и файтон, който чакаше по-екстравагантни посетители на града.

Българската гимназия в Одрин възниква през 1851 година - отначало като българско класно училище. През 1897-а е вече Българската мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“. Когато за първи път гостувах в Одрин, полицаи не ми разрешиха да правя снимки, макар че набързо си „откраднах“ няколко. Сега правихме снимки всякакви и никой не дойде да ни трови със забележки или да ни търси сметка.

4 юни 2023, 14.30 ч., край Мараш

Проф. Светлозар Елдъров вече изглеждаше поуморен от купищата информация и разнопъстри впечатления. Но Димитър Шалапатов му бе подготвил още една изненада - вместо по „царския път“ през Свиленград щяхме да минем през Гърция. Пресякохме границата безпроблемно.

Преди обаче да се отправим към границата с България, Шалапатов ни показа някогашното българско село Мараш, откъдето са предците на актьора Васил Михайлов. Нямахме време да се отбиваме там, но ни закара до едно място на река Арда, наречено Брода. Оттук някога, преди да бъде направен мостът над реката, минавали хора, каруци, добитък. Димитър Шалапатов е идвал в селото с актьора и ни разказва историите. За да не ги възстановявам по памет, ще цитирам откъс от книгата му „Българските християнски селища в Западна (Бе-

ломорска) Тракия“ (2011): „През 2004 г., пътувайки към Доганхисар - родното място на Капитан Петко войвода, с председателя на СТДБ Костадин Карамитрев и Васил Михайлов, големия български артист предложи да се отбием в Мараиш, родното село на баща му. Това беше неговото първо посещение в селото. Намерихме братовчед му Панайот, който заварено говореше български, но отнякъде се появи старец на име Костанди, който попита на неподправен старинен български диалект: „Панайоте, този чияк отде е?“. Срещата ни с тези българи беше много трогателна.

През месец октомври 2009 г. с Васил Михайлов посетихме Одрин. След като разгледахме църквите „Св. Вкмк. Георги“ и Св. св. Константин и Елена“, решихме да се върнем в България през Гърция. Когато минавахме Караагач, Васил разказа, че дядо му всеки ден изминавал разстоянието от Мараиш дотук и обратно, тъй като дълги години бил клисар в църквата в одринския квартал. Имал 13 деца. Повечето останали в Гърция, но някои, като бащата на артиста, избягали в България...“.

Мисля си какво ли не прави политиката, по-точно геополитиката с човешките съдби!

4 юни 2023, вечерта, някъде из България

Така завърши нашето пътуване по свети български места. Към 17 ч. вече бяхме в Хасково. Димитър Шалапатов ни остави на автогарата и изчезна внезапно, без да каже довиждане, което ни доста озадачи. За наша радост, след малко се върна с торба ароматни ягоди, както каза: „За освежаване“. Наистина имахме нужда от освежаване. За нас с проф. Светлозар Елдъров пътуването продължаваше през Пловдив за София. Друг е въпросът, че без Димитър Шалапатов то придоби фантастически и някак комични измерения. До Пловдив нямаше проблем. Но оттам-нататък...

Дали някой някога ще те разбере, ако му разкажеш как си пътувал от Пловдив до София над четири часа; как автобусът, който уж тръгваше от автогарата след последния автобус по

линията Пловдив-София за деня и не бе съвсем автобус, а осемместен чисто нов автомобил, тръгна от някаква странична уличка; как тъй и не си осъзнал какво толкова е наложило да се отиде до село Лозен край София, където шестимата пътници са ви прехвърлили в огромен чисто нов автобус, „обзаведен“ по всички правила на международните линии, включая шофьори и стюарди със специални униформи, които дори не знаеха къде точно е хотел „Плиска“, та се е наложило да им го показваш; и как, как да обясниш на един български професор защо искаш да слезе и той на хотел „Плиска“, а не по-рано, без да обявяваш на всеослушание, че те е страх заради целия този абсурд, след като той слуша, а не чува, когато му говориш... Но какво да се прави... Това е българският начин на живот и особеностите на българския характер, с които трябва отдавна да сме свикнали... Слава богу, се прибрах по живо, по здраво и благополучно у дома. Както и да е...

Всяко такова пътуване възкресява в душите ни миналото, макар да е минало безвъзвратно. И така ние не го забравяме, според както са ни завещали предците ни. Така оставаме верни на корена си, напук на онези, които искат да му изменим и да се от него отречем. Корен не се забравя, дори когато го отсечеш и отречеш, дори когато го подмениш или оставиш да изгние.

10 септември - 13 ноември 2023 г.